

УДК: 94 : 321. 74 (477. 5/6)

Молдавська Т.І.

РОЛЬ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ У ПОВСЯКДЕННІ СЕЛЯНСЬКИХ РОДИН У 1940-1980 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНО-ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)

У статті на основі усно-історичних джерел розглядаються особливості сприйняття людьми похилого віку колгоспної влади.

Ключові слова: усно історичні джерела, колгосп, трудовень, бригадир, “учьотчик”, партком.

В статье на основании устно-исторических источников рассмотрено особенности восприятия людьми старшего поколения колхозной власти.

Ключевые слова: усноисторические источники, колхоз, трудовень, бригадир, учьотчик, партком.

In the article on the basis of oral sources the features of perception are considered by the people of senior generation of of a collective farm power.

Key words: usnoistoricheskie sources, collective farm, workday, brigadier, uchotchik, partkom.

Суспільно-політичний лад будь-якої держав формує власну систему організації суспільства, специфіку його соціальної структури, взаємовпливу влади і громадян. У радянському суспільстві специфіка організації влади – зрощення партійних, виконавчих та законодавчо-представницьких структур, елементи тоталітаризму та авторитаризм – мала наслідком формування також специфічної організації суспільства, у якому фактично був відсутній зворотній зв'язок та вплив громадян на владні структури. Найменш повноправною і, фактично, найбільш уразливою і залежною соціальною верствою у СРСР було селянство. У той же час, за такої специфічної організації праці, якою була колгоспна система, у радянському суспільстві, взаємовплив та взаємозв'язок організації виробничого процесу громадського і повсякденного життя був неминучий. Історію повсякдення українських селян у радянському суспільстві має вже сталу історіографію. В першу чергу назвемо праці дослідників В. Даниленка [13], Г. Кривчика [20], В. Крупини [21], О. Нікілева, В. Лисака [24-26]. Зокрема, В. Лисак займається вивченням господарських та фінансових відносин у сільському колгоспному мікросуспільстві, впливу владних структур на формування світогляду радянських селян; взаємовідносини між рядовими селянами і місцевою владою досліджує В. Крупина. Головними джерелами до вивчення цього питання виступають, в першу чергу, документи фонду Міністерства держконтролю УРСР, куди надходили скарги від громадян, фонду Уповноваженого у справах релігій та культур; потенційна джерельна база включає також протоколи засідань місцевих Рад, парткомів тощо. Саме на низинному, в першу чергу, сільському рівні взаємовплив між представниками владних структур та рядовими громадянами був найбільш вираженим.

Одна з особливостей усних історичних джерел полягає у тому, що вони висвітлюють явище чи процес всебічно. Варіанти оцінок місцевої влади та її окремих представників, особливостей організації робочого процесу можуть значно різнитися навіть у межах одного населеного пункту: в усному історичному наративі завжди будуть присутні як негативні, так і позитивні оцінки, тоді як у зазначених документальних, фактично – лише негативні. Таким чином, мета даної розвідки – продемонструвати на конкретних прикладах роль місцевої влади у організації повсякдення селянських родин у повоєнний період. Отримані результати намічають загальні закономірності даного явища у чітко визначеному регіоні. Джерельною базою є усні наративи, записані під час археографічних експедицій Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького (ЗНТН) та Запорізького національного університету упродовж 2000-2012 рр. на території Дніпропетровської, Запорізької та Миколаївської областей. Матеріали зберігаються у рукописному відділі Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (РВ ЗВ ІУАД ім. М. С. Грушевського), фонд 8 “Археографічні експедиції”; частина з них опублікована. Опитування здійснювалися “методом суцільного потоку” та комбінованим методом [5, с. 34]. Цитування подається мовою оригіналів.

До місцевої влади мешканці села 1940-1980 рр. відносили, в першу чергу, колгоспне (або радгоспне) керівництво. Крім нього, сюди відносилися представники місцевої адміністративної влади – голови та секретарі сільських і селищних Рад, секретарі партійних осередків. До місцевої влади певної мірою відносилися і районне радянське, партійне і господарське керівництво. Рядові колгоспники до колгоспного керівництва – “начальства” – окрім голови, відносили, в першу чергу, бригадирів та обліковців (“учьотчики”); для людей, які працювали на тваринницьких фермах, до керівництва також можна віднести зоотехніків, тобто людей, які безпосередньо впливали на виробничий процес і самі приймали у ньому участь. У той же час особи, які займали керівні та загалом престижні посади у колгоспі, але не були прямо задіяні у виробничому процесі, наприклад, бухгалтери, секретарі колгоспної контори, агрономи до “начальства” зазвичай не відносились. “Отут, у нас [бригадирів було]... Ну, польовод був один, і я ж там, овочевод. А крім тих були, завфермою окремо був. Бригадир стройбригади був тут. Це як було отделение, називалось, і так при колхозі, як нас розділили, тоже. Ну... Ну це... [голова]... Зам було. Був у його. Потом агрономи були. Овочевод, агрономи. Да. Другий работав, работали так само. І главный, главный агроном. У колхозі. А потом уже бригадир. А так... Ми подчинялись в основном председателю”. [2, арк. 12].

Однак, з розвитком колгоспної системи (зокрема, введення грошової оплати замість трудоднів, вдосконалення технічних засобів) роль колгоспного керівництва у житті селян поступово зменшується. У післявоєнну епоху можна виділити чотири періодів такого впливу. Перший припадає на 1945-1956 рр.: почалася відбудова народного господарства УРСР, виробничий і фінансовий тягар на колгоспників був вкрай високим; у другий період – 1956-1965 рр. – намітилася певна стабілізація господарської системи, що позначалося на

добробуті колгоспників, починається видача їм паспортів (офіційно паспорти колгоспникам почали видавати з 1953 р., але насправді лише приблизно з кінця 1956 рр.), а у 1965 р. було скасовано трудовні. Протягом третього періоду – від 1965 до 1985 р., – роль колгоспного керівництва поступово, але неухильно зменшується на тлі послаблення залежності колгоспників від свого “начальства” внаслідок видачі паспортів та отримання широких можливостей для ведення власного господарства. Нарешті, четвертий період припадає на 1985-1990 рр., коли роль “начальства” у повсякденному житті колгоспників стає мінімальною.

Найбільший вплив на повсякденне життя селян керівництво справляло, зрозуміло, у післявоєнний період. У цей час, як можна зробити висновок з аналізу усних джерел, саме на голові колгоспу замикалися всі ключові питання життя села. Подекуди голови особисто навіть контролювали виходи колгоспників на роботу [39, с. 196] Значною мірою від голови залежали норми трудовнів, отже, і оплата праці; він міг виділити або не виділити будівельні матеріали, авансувати в індивідуальному порядку трудовні і врятувати, таким чином, родину від нестачі: “[...] мати [...] купила саману, цегли, колгосп не хоче помагати, пришлося їй іти в воєнкомат і відтіль нахлабучку дали, прислав голова колгоспу бригаду строїтелів, і ото вони зробили той і причілок» [9, арк. 4]. Попри негаразди, які супроводжували колгоспників і виробничій, і в побутовій сфері, достатньо критичне ставлення до керівництва, більшість респондентів все-таки вважали, що до голів колгоспів населення ставилося з повагою: “Ну як ставилися? Канешно, не ругалися. Бо боялися. Понімали, що це старший, що він руководить [7, арк. 27]; “В нас дуже хороший, талановитий був председатель колхоза – Дмитрий Матвеевич Моїсеєнко. Він нам був, як рідний батько. Він приїде, нагука нас, усе побалакає з нами, з молодими, посовітується. Він усе скаже куди, що, як робить. Ми його понімали, понімали всіх, якось раніше поважали старших” [14, арк. 6].

Посада колгоспного бригадира фактично була другою за значимістю після голови. Звичайно, що з останнім рядові колгоспники стикалися значно частіше, аніж з головою. За свідчення деяких респондентів, у перші повоєнні роки саме бригадир розподіляв не лише виробниче, але і громадське навантаження. Так, наприклад, за спогадами Головіної Є. Ф (1910 р.н.), саме бригадир направляв її спочатку на перепоховання німців, а коли молода жінка не змогла там працювати – перенаправив на роботу у госпіталі [38, с. 97]. Ще одна респондентка, 1922 року народження, згадувала, як бригадир прив'язав її до воза, аби малолітня дівчина не працювала на полі; натомість, їй було доручено куховарити [40, с. 93].

Головним завданням бригадира, окрім розподілу навантаження, був також контроль за виходами колгоспників, перевірка якості виконаної роботи. Масовими є згадки про те, що саме бригадир особисто зранку (о 4–5 годині) ходив по селу та “зганяв” своїх “підлеглих” на роботу [38, с. 208; 39, с. 145; 3, арк. 12; 19, арк. 7]. “[...] А на роботу виганяли. Виганяли, ше й добре виганяли! Хіба так, як січас?! Не вийдеш на роботу, нема на бригаді – а, ідуть, біжать. Не пойдеш – адправлять. Адправляють десь [19, арк. 8]. Бригадір прийшов і сказав: “Крістіна. От туду і туду

на роботу.” А поспробуй не вийди. Це вже діло пахне керасіном. Вони тоді шрахають. І так далі, вплоть до того, що на суд подають [27, арк. 11].

Хоча у деяких селах для цього була спеціальна людина, зазвичай, похилого віку, “дід” [18, арк. 20] який контролював вихід на роботу. Виробниче завдання, за спогадами колгоспників, розподіляли, в першу чергу, голови колгоспів, потім бригадири і обліковці [38, с. 264, 270, 305, 319; 39, с. 183;]. “Да, раніше ще як ми малі були так той оце дасть председатель наряд бригадиру, бригадир прийде в двері і скаже: “Ти завтра должна йти на току работать, там на другой день на току работать, [...] [...] прийшли на наряд, що робить. Ну він скаже там, “йдіть солому скирдувати”. [...] А ти йди з відром, а ти з чим” [6, арк. 11]. Інколи колгоспники навіть точно і не знали, хто саме вів облік трудоднів: “Ну, поставлять палочку у щоденник, вели ж учотчік, чи бригадир чи хто там” [34, арк. 5]. У великих господарствах облік трудоднів вели виключно обліковці, що подекуди відкривало можливості до зловживань та маніпуляцій. Проте, як згадують колгоспники, інколи такі “зловживання” були результатом дії людського фактору: “Такі були учьотчики, що проп’ють, принесуть у контору здавать от і не хвата день або два і не доб’єшся, а мінімум було виходить за рік двісті з половиною” [6, арк. 12].

Хоча бригадири і працювали фізично, однак, у більшості випадків, вони користувалися повагою колгоспників [10, арк. 16; 30, арк. 5; 35, арк. 11] оскільки їх робота була нервовою та напруженою, а від особистих даних бригадира залежав морально–психологічний клімат у колективі, а відтак – і його працездатність, а від його здібностей “знайти спільну мову” з головою колгоспу – і можливість для оплати трудоднів, надання якихось пільг. У будь-якій бригаді завжди формувалися неформальні стосунки між бригадиром і його підлеглими, оскільки і сам він значною мірою був залежний від того, наскільки доброякісно і вчасно бригада виконає заданий обсяг робіт: “Оце поки борт пока одкритий викидаєш так, а третій підкидає, а вже коли борт закрили, тоді отако виважаємо ящик удвох же, і через борт подаємо, а відтіля дві беруть, оце ми возили день і ніч на іліватор. Просе бригадир було: “Дєвочки, я понімаю, ну ви поспіть поки доїдете до іліватора, ну куди я, жінок же не пошлють” [1, арк. 5]. Звичайо, що і самі бригадири подекуди були змушені вдаватися до тиску, щоб простимулювати “виробничу активність” колгоспників: [...] і не хотіла [гектара] – матюкав, чуть не бив, і ругав” [19, арк. 10]

Щодо матеріальних зловживань з боку голів та бригадирів, то, за згадками, люди відмовлялися від цієї посади, оскільки не хотіли нести моральну відповідальність перед односельцями за свою суворість [11, арк. 7; 27, арк. 13]. Так само, в усних джерелах фактично не зустрічається згадок, що члени сімей бригадирів користувалися якимось пільгами, навпаки, респонденти намагаюся підкреслити, що жили вони як і всі, або ще і гірше: “ Батько бригадіром усю дорогу був, у Ганнівці. Мама ланкова була. Робила, важко робила, бо батько був бригадіром – де найважча, де найхужа робота, там і жінка ж його. Так жили поки повмирали [28, арк. 2]; “Дарма що батько був председатель, а я рано почала трудиться, дуже рано. [...] Так на рівні зі всіми робила, а може даже і краще. [...]. Бо “свою, – скажуть – свою”... [...]. Ті, бувало, поховаються, а мене все рівно виженуть”[37, арк. 5]; “Батько був завфермою

мій, а мати була на огородній бригаді, городній бригаді” [42, арк. 2]. Подібні згадки все ж таки більше відносяться до періоду 1940-1950-х рр. За документальними джерелами картина виглядає далеко не настільки позитивною: так, анонімними скаргами селян, зловживання з боку колгоспного керівництва на користь своїх родичів, дружин та коханок мали місце [31, с. 383].

У 1940-1950-х рр. голови колгоспів та бригадири інколи мали неформальний вплив на внутрішньосімейні відносини. Так, одна респондентка згадувала, як її сварили голова і бригадир за те, що вигнала не місцевого чоловіка—гультья: колгосп позбавився робочих рук [39, с. 118]. Ще одна жінка 1931 р. н., пригадувала, як голова колгоспу з власної ініціативи і без прохання виділив їх молодій сім'ї продукти, коли свекруха вигнала їх з дому: “І був тут председатель, ше його в армію проважав, як він в армію йшов, він був... І узнав він, шо це ми живем на квартирі... [...]. Тим, председатільом. І каже: “Васіль Кирилович. Чо ти не сказав, шо ти пішов на квартиру? Чим ти живеш?” [...]. Пішли в кантору вони. [...]. “Йди на кладову.” Виписали центнер картошки, центнер муки, тоді цибуля там була, і сала, і мяса, і масла постного. “Випиши, шоб ти галодний не йшов у кузню, галодний молотом не бив.” І так ото ми жили з ним [33, арк. 25]. Трапляються згадки, що бригадири надавали організаційну і навіть моральну допомогу колгоспникам, які опинилися у скрутному становищі: ”[...] наїхало із западної багато. Ну робочих, і хлопці й дівчата, молодьож до мене. І ото саме у мене чоловік умер і я, мені дуже було погано, важко, і брігадир мені прислав їх аж шість душ” [43, арк. 4].

Як можна зробити висновок з аналізу усноісторичних джерел, за допомогою у вирішенні господарських чи фінансових питань до колгоспного керівництва намагалися звертатися не часто, лише у випадку крайньої необхідності. Можливість такої допомоги визначалася виключно баченням ситуації та особистісними відносинами між головою/бригадиром та колгоспником. Наприклад, одна з респонденток пригадувала: “Там ото чи підійшов там до кого, чи до брігадіра там, чи або там той парторг чи шо, там колись приїхав, мені треба оце, там тачку для чогось, перевезти там: “А іди к брігадіру, там коней запряже і дасть”. Ви знаєте, отакі питання, такі питання, вирішувалися дуже просто”[4, арк. 20].” Однак, зазначена жінка була вчителькою, членом КПРС і взагалі користувалася повагою у селі. Для рядових колгоспників ситуація з допомогою далеко не завжди була такою райдужною: “І тоді вони, председатель колхоза був тоже, жили. Їли, жили виживали... А ми виживали. [...] може, родичі, чим багатішінькі, десь жили, та помагали. А так!.. Страдали, та й усно» [7, арк. 28]. До голови колгоспу та сільського голови зверталися у виключних випадках, коли на нижчому рівні питання не могло бути вирішеним. Звернення за допомогою до сільської влади не було поширеним явищем. Зазвичай, у кожному селі люди знали, що з певним питанням краще звернутися до бригадира, оминаючи голову колгоспу, або ж, навпаки, відразу до голови. Однак, у більшості ці взаємовідносини можна охарактеризувати як нейтральні.

Партійні осередки та парткоми колгоспів виконували, в першу чергу, роль “моральних арбітрів” для колгоспників – членів КПРС. Можна з великою

вірогідністю припустити, що протягом всього післявоєнного періоду роль та авторитет парткомів та їх секретарів саме як моральних арбітрів зменшувалася дуже мало. Виклик на партзбори, догана або і виключення з партії за аморальну поведінку продовжували залишатися вкрай небажаним покаранням: «Тоді собирається собрание, сразу выговор! Выговор – це тоді страшне покарання було! А тоді там одного хлопця – “ісключіть із партії”. І він було як устане, і каже: “Ну вижине ми його з партії. І вижине ми його із гаража. І хай іде путається? – Каже. – Хай піде сяде в тюрму? І що ми хароше зробимо?” І було одстоює, всігда одстоює!” [36, арк. 24]; “От я говорю, шо еслі б чоловіка досадить, то йому було куда пожаловаться. І народний контроль, і комісія по трудових спорах, і партком, і куда хочеш! А щас куда?” [16, арк. 7].

Досить часто жінки зверталися за допомогою до партійних структур, аби втихомирити питушого чоловіка або гульця: «Я на другий день встаю, і так кажу: “Я щас беру оцей ніжик, іду у сільсовет, до участкого, до парторга йду. Оце – кажу – всі-всі інстанції обійду, і – кажу – побачиш, де ти будеш! І посаду тебе, й опозорю, на весь мир опозорю”. [...]. “Не ходи”. Став на коліна коло мене...” [36, арк. 26]. Крім цього, до вирішення сімейних скарг залучали і місцевих депутатів – особливо у тому випадку, якщо учасники конфлікту не були “партійними” Помниш ми, з участковим, вони скіки спорилися, з жінкою. їх миремо, усовістюємо його... помиремо... Бувало всяке, от” [10, арк. 30]. Депутатські комісії вирішували також конфлікти між сусідами, через них подавалися прохання і скарги щодо збільшення земельних ділянок.

Важливим аспектом внутрішньосімейного життя селянських родин залишалася релігія. Звичайно, що всіх релігійних канонів не дотримувалися, навіть жінки дуже похилого віку, однак релігійні свята – у першу чергу, Великдень та Різдво – відзначалися. У всьому масиві усноісторичних наративів, що зберігаються у РВ ЗВ ІУАД, не зустрічається згадок, щоб місцеве керівництво якомсь перешкоджало саме домашньому, сімейному святкуванню. Здійснення церковних таїнств формально і фактично було під забороною, але одне з них – хрещення – люди, попри все, намагалися здійснювати. Ступінь відкритості цієї процедури залежав від статусу людини: закономірно, що члени КПРС особливо ретельно намагалися уникнути розголосу. “Да! Я хоч і комуніст, та я хрестив. [...]. Я був членом районного совета [...] і мене як раз визивали на пленум, о, а баба їхала з кумою хрестить. [...]. І поки я дійшов, до них, на цей пленум, вони вже доложили, що жінка повезла хрестить дитину. [...] Председатель ісполкому пленума каже: “[...] в мене тож діти хрещені. А ваші два дурака доложили!” [22, арк. 16]. Однак, за свідченням ще одного респондента з цього ж села, саме за хрещення дитини оповідач був виключений зі складу райкому: “Раньше вообще было запрещено. Я от, наприклад, своїх хрестив. І якби знали в райкомі партії – зняли б і з роботи, з усього [...] Ну разными лазейками, туди-сюди” [29, арк. 10]. Вплив владних структур на можливість хрещення дитини респонденти навіть у межах одного населеного пункту трактували по-різному [15, арк. 5; 17, арк. 3].

До специфічних стратегій виживання у колгоспному селі можна віднести такі явища, як самогоноваріння. Протягом усього радянського періоду за

самовільне виготовлення спиртних напоїв несли адміністративну відповідальність, однак, як свідчать джерела, особливо це нікого не зупиняло, оскільки самогон був фактично єдиною безвідмовно “твердою” валютою. Відслідковувати самогонщиків мали дільничні міліціонери та місцеві дружинники. До складу дружин, окрім депутатів, часто входили посадові особи сільради, зокрема, секретарі. Однак, наявність неформальних відносин між дружинниками та самогонщиками (або і просто знайомство) давали широкі можливості для нівелювання виявлених фактів [40, с. 22; 41, с. 239].

Одним з негативних результатів існування колективних господарств було виникнення такого явища, як “крадіжка у державі”, тобто у колгоспі. Як відомо, це явище почало виникати вже після смерті Й. Сталіна, оскільки протягом 1930-1950-х рр. відповідальність за це була дуже суворою, а особливого розмаху набуло вже наприкінці 1960-1970-х р, досягши апогею наприкінці 1980-х рр. Можливість для подібних зловживань з боку колгоспників також залежала, в першу чергу, від того, наскільки голова та бригадири були лояльними до подібних вчинків, наскільки вони самі зловживали своїм становищем. Зазначити, що згадок про те, що 1960-1980-х рр. посадові особи колгоспу чинили якісь радикальні перешкоди крадіжкам, фактично не зустрічається: скоріше. Мова йде про абстрактне “тоді такого не було”. Інколи респонденти взагалі розповідали, що на подібні крадіжки керівництво “дивилося крізь пальці” або навіть і навчало, як краще робити [12, арк. 18]. Респонденти пригадували, що інколи крадіжки окремими колгоспниками – щоправда, в силу важких сімейних обставин – досягали такого розмаху, що навіть голови колгоспів розуміли марність боротьби з ними: “Доганя... Він сюда – я сюда, він туди – я туди. І, вобщем, він мене не поймав. [...]. Мужики каже: “Хто вона така?” А мужики кажуть: “Бурдикіна”. – “Тьху! Якби знав, що вона, я б до неї не біг! [Нашо] вона нада. Всю пиль позбирав!” [Сміється]” [8, арк. 21]. Про парадоксальність ситуації, яка склалася зі ставленням до колгоспного майна як до джерела свого сімейного добробуту, навіть складали гуморески: “[...] “Бабине інтерв'ю”: “Е-е, на городі у маю, два вихрасті хлопці, якось брали інтерв'ю у старої Насті. Привіталися і ось, вийняли блокноти: “Ви, бабусю за колгосп чи, можливо проти?” – “Що ви, що ви, тільки за”, – бабця відказала, і в старенької сльоза на куфайку впала. Здивувались кореші: “Що за бабця? Дивно, чи можливо душі праця колективна”. “Та ні в тім синопки суть – каже стара Настя, – як колгоспи розженуть, ніде буде красти” [4, арк. 26].

Одним з важливих позитивних аспектів колгоспного повсякдення була можливість спільного святкування не лише загальнодержавних свят [41, с. 241], але і сімейних, в першу чергу, весілля. Можливість їх проведення, рівень організації також залежали, в першу чергу, від керівництва колгоспу: “[...] отмічали прямо в колгоспі. Робили обід, дівчата собиралися, виділяли продукти, і гуляли собі...” [; “Нас тоді були кожен суботу, кожен неділю в нас були суботники, коло клубу ми убирали і до клубу і кругом. Вечорами собиралися більше сорока чоловік як збирється отам на лужку, отуди во [14, арк. 2]; “А то виділють деньги ще там... Ну, на сабантуй. Сіли повечеряли там, чи пообідали. [...]” [2, арк. 11].

Роль голів сільрад в повсякденному житті села протягом всього періоду, що розглядається, була вкрай низькою. Інколи респонденти пригадували, що сільська Рада намагалася впливати на осіб, які ухилялися від роботи: “Побачуть, що не робе – визивають у сільсовет, заставляють робить, бо не дай Бог, щоб не робив!» [7, арк. 44]. Однак, це скоріше є виключенням. Як уже зазначалося, в усних наративах фактично не фігурують згадки про звертання за допомогою саме до сільської Ради. Зазвичай, респонденти не пам’ятають ані прізвищ сільських голів (на відміну від голів колгоспів), ані будь-яких подробиць з їх діяльності. Сільська Рада, по суті, виконувала виключно адміністративні функції, і не мала якихось неформальних, але прийнятих повноважень [44, арк. 4; 45, арк. 6]. Питання видачі будь-яких довідок, засвідчення документів тощо вирішувалося через секретаря. До паспортизації села через секретарів також могли неформально вирішувати питання видачі паспорту – особливо це було актуально для молоді, яка бажала виїхати на роботу до міста. Однак, можливість вирішення цього питання, у свою чергу, залежала від наявності особистісних відносин між посадовою особою сільради та посадовою особою райвиконкому, яка відповідала за видачу паспортів [41, с. 75-76].

Абсолютна більшість респондентів 1920-1940-рр. народження продовжує сприймати і трактувати радянську владу та колгоспний лад як позитивні, хоча вони все одно спостерігали і відмічали його хибі та викривлення, що проявлялося у народних гуморесках, анекдотах, приказках; “А не даром в пісні співається: “ А в колгоспі добро жить: один робе, сім лежить. А якщо ще припече, отой восьмий і втече.” [...] “Це був такий анекдот: “На руках Фроська, в руках авоська, зпереді п’ятирічний план, а ззаді дід п’ятий Іван” [6, арк. 41]; “[...] така була пословиця “жито й пшениця – пішла за границу. Ячмінь і овес – забрав МТС. Просо й кукурудза – для нашого пуза”. Оце така пословиця ходила” [15, арк. 11]. Поширеною є думка, що відсутність широкої матеріальної зацікавленості, відсутність права власності на засоби виробництва призвела, врешті-решт, до занепаду колгоспної системи, формувала у селян безініціативність та безвідповідальність.

Однак, спільна праця навіть (або можливо, особливо) у важких умовах формувала відчуття згуртованості, колективізму, взаємодопомоги. Аналіз усноісторичних джерел дає підстави припустити, що у свідомості радянських селян 1940-1980-х рр. існувало, принаймні, три варіанти трактування і сприйняття існуючого суспільного ладу. Перший – сприйняття радянського ладу як позитивного, такого, що дбає про людей, дає соціальний і матеріальний захист. Другий – сприйняття місцевого керівництва, яке далеко не завжди діяло справедливо, з яким треба було якось миритися і пристосовуватися. Третій – сприйняття свого колгоспного мікросуспільства як третього варіанту існуючого суспільного ладу, у якому начальство могло карати, але могло і прийти на допомогу, у якому розбазарювання майна колгоспним керівництвом засуджувалося, але було цілком допустимим для колгоспників. Саме у цьому третьому варіанті відбувалося зростання місцевої влади та повсякдення рядових селян, колективного і індивідуального, сприйняття себе як невід’ємної частини колгоспного мікросуспільства.

Бібліографічні посилання:

1. Бабенко Г. П., 1938 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 18. – Спр. 4. – 8 арк.
2. Бабін І. П., 1925 р. н., Бабіна Н. І., 1925 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 14. – Спр. 184. – 29 арк.
3. Білоус М. П., 1936 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 16. – Спр. 17. – 26 арк.
4. Бобко М. І., 1926 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 15. – Спр. 14. – 29 арк.
5. Бойко А. Усна історія: методика організації та проведення опитування. / А. Бойко // Усна історія: теорія та практика/ Упорядники : А. Бойко, С. Білівненко, Ю. Головка та інші. – Запоріжжя : ТанDEM-У, 2008. – С. 28-39.
6. Бредун В. Ф., Субботнікова Р. Ф. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 15. – Спр. 17. – 51 арк.
7. Бублик Н. І., 1929 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 14. – Спр. 189. – 73 арк.
8. Бурдикіна Г. М., 1927 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 14. – Спр. 190. – 11 арк.
9. Вербицька К. М., 1938 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 18. – Спр. 9. – 6 арк.
10. Волошин В. Т., Волошина Г. О. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 16. – Спр. 11. – 112 арк.
11. Волошин І. С., 1927 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 18. – Спр. 61. – 22 арк.
12. Волошина Г. Ф. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 14. – Спр. 10. – 60 арк.
13. Даниленко В. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) / В. Даниленко – К : Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с.
14. Дондиш О. В., 1938 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 15. – Спр. 36. – 14 арк.
15. Дуднік М. А., 1929 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 15. – Спр. 27. – 12 арк.
16. Загоруйко І. П., 1929 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 14. – Спр. 227. – 17 арк.
17. Ізриць В. Ф., 1926 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 15. – Спр. 35. – 7 арк.
18. Калачова Фіона Григорівна, 1925 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 14. – Спр. 199. – 35 арк.
19. Каленіченко В. М., 1928 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 14. – Спр. 200. – 16 арк.
20. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. ХХ ст.) / Г. Г. Кривчик. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2001. – 190 с.
21. Крупина В. Влада Радянської України в оцінці громадян (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / В. Крупина // Український історичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 124-135.
22. Кучеренко І. Г. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 16. – Спр. 21. – 21 арк.
23. Лисак В. Повсякденне життя українських селян у 1950-1960-х рр.: джерелознавчий аспект / В. Ф. Лисак // Історичні та політологічні дослідження. – 2010. – № 3-4 (45-46). – С. 108-113.

24. Лисак В.Ф. Морально–психологічна ситуація в українському селі в 1950-х роках (на матеріалах фонду Міністерства Держконтролю УРСР) / В.Ф. Лисак // Наукові праці. Том 115. Випуск 102. – С. 64-68.
25. Лисак В.Ф. Система обліку праці українських селян у громадському виробництві 1950-1960 років / В.Ф. Лисак // Гілея. – 2009 – № 19. – С. 54-63.
26. Лисак В. Традиційні цінності у повсякденному житті українського селянства у 1950-1960-х рр. / В.Ф. Лисак // Актуальні проблеми. – 2009. – Вип. 12. – С. 186-194.
27. Маргун Н.С. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 14. – Спр. 208. – 16 арк.
28. Мармуль Н.Я. 1930 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 15. – Спр. 49. – 13 арк.
29. Марченко М.П., 1937 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 15. – Спр. 50. – 22 арк.
30. Масленко М. М., 1925 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 18. – Спр. 29. – 6 арк.
31. Молдавська Т. Виконавчі комітети обласних Рад депутатів у системі місцевих органів державної влади у другій половині ХХ ст. (на прикладі південних областей УРСР) / Т. Молдавська // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Том 22. – С. 379-391.
32. Нікілев О.Ф. Кількісні і якісні зміни у професійно-виробничій структурі працівників колгоспного виробництва в контексті суспільно-політичних процесів “хрущовської відлиги” / О. Ф. Нікілев // Проблеми політичної історії України. – 2010. – Вип. 5. – С. 213-219.
33. Парафіло О.Є., 1931 р.н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 14. – Спр. 210. – 35 арк.
34. Самойлова Т.М., 1938р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 18. – Спр. 36. – 7 арк.
35. Снісар Н.М. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 16. – Спр. 23. – 17 арк.
36. Триодіал Т.Я. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 16. – Спр. 37. – 32 арк.
37. Тупікова М.Ф., 1927 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 14. – Спр. 151. – 10 арк.
38. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя : АА ТанDEM, 2008. – Т. 3. – 492 с.
39. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя : АА ТанDEM, 2008. – Т. 2. – 512 с.
40. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя : АА ТанDEM, 2009 – Т. 5. – 460 с.
41. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя : АА ТанDEM, 2009 – Т. 7. – 460 с.
42. Усова Г.Т., 19345 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 15. – Спр. 71. – 9 арк.
43. Фоміна Г.Т., 1923 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 15. – Спр. 74. – 9 арк.
44. Хвоцан В.Г., 1928 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 12. – Спр. 23. – 20 арк.
45. Чоп М.П., 1940 р. н. // РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. “Археографічні експедиції”. – Оп. 12. – Спр. 16. – 34 арк.

Надійшла до редколегії 15.04.2013.